

**SOCIOLOGISCHE ASPECTEN VAN DE
EUROPESE EENMAKING**

Patrick Kenis en Dany Wijgaerts

Gastredacteurs

BIJ WIJZE VAN INLEIDING :
SOCIOLOGISCHE ASPECTEN VAN DE EUROPESE
EENMAKING

Patrick Kenis en Dany Wijgaerts

Gastredacteurs

1. INLEIDING THEMANUMMER "EUROPA 1993 EN DE SOCIOLOGISCHE STUDIE VAN DE EUROPESE EENMAKING"

Sinds december 1991 is Maastricht een naam met wereldfaam. Nochtans speelde de stad al vroeger gastheer voor een Europese top. Evenmin werd een jaar geleden voor het eerst een belangrijke stap ondernomen naar verdere Europese integratie. Uiteindelijk lag 'Europa '92' in een heel nabij verschiep.

De Europese Commissie was jaren druk in de weer om dit nieuwe Europa voor te bereiden. Politici wogen de voor- en nadelen van elke formule voor elk onderdeel van dit integratieproces met nationale weegschaaltjes tegen elkaar af. De media liepen duidelijk voorop in het attent maken van het grote publiek op dit gebeuren. De bedrijfswereld - van zowel binnen als buiten de Gemeenschap - maakte zich ondertussen reeds jaren klaar voor die komende eenwording van de markt.

Op de top van Maastricht van vorig jaar hebben de staats- en regeringshoofden van de twaalf Lidstaten opnieuw, zij het na bikkelharte onderhandelingen, hun politieke wil voor het uitbouwen van een politieke unie bevestigd. Sinds 1987 (Europese Akte) is het hoofddoel het creëren van de binnenmarkt in de Europese Gemeenschap voor 1993. Tegen het eind van de jaren '90 is er verder een harmonisatie van het monetaire beleid van de Lidstaten in de vorm van een monetaire unie gepland. Architecten van dit enorme veranderingsproces hadden er reeds van bij de aanvang rekening mee gehouden dat niet alles van een leien dak zou gaan lopen.

Nu, ongeveer een jaar na de Maastrichtse top, zijn we een aantal merkwaardige vaststellingen rijker.

- Daar waar de politici zich volledig dachten te kunnen concentreren op het bouwproces zelf, is in de loop van het afgelopen jaar - andermaal - gebleken dat het niet erg verstandig is de toekomstige bewoners van het nieuwe Europese huis in opbouw, niet duidelijk en niet rechtstreeks te betrekken bij de uittekening en de realisatie ervan. Referenda en opiniepeilingen zouden hebben aangetoond dat de burgers in Europa al deze ingrijpende veranderingen niet zomaar goedschiks slikken en verteren. Het voorbije jaar heeft ons de referenda van Denemarken, Ierland en Frankrijk en de paleisrevolutie binnen de Britse Conservatieve Partij gegeven. Telkens ging dit gepaard met turbulente en verhitte discussies tussen voor- en tegenstanders, niet alleen in de nationale parlementen maar evenzeer in cafés en op de straat. Het werden ontvullende ervaringen voor de Europese beleidsontwikkelaars en voor de nationale politici. Wellicht zal het democratisch gehalte van de Europese operatie hierbij aan gewicht winnen. Betrokkenheid veronderstelt doorzichtigheid en duidelijke inspraakmogelijkheden. Mediacampagnes op zich zullen niet volstaan.
- De politici/onderhandelaars konden het blijkbaar heel moeilijk eens geraken over hoe sociaal het sociale Europa van 1993 en later zal moeten worden. De verslechterende economische toestand blijkt alsmaar meer, in nagenoeg geheel Europa, de bestaande welvaartsmechanismen onder druk te zetten en zelfs fundamenteel in vraag te stellen. De reeds aanwezige kiemen voor een sociale chaos binnen de eenheidsmarkt krijgen door deze conjunctuur mischien zelfs voedsel. Fundamentele vragen blijven onbeantwoord. Welke vormen van sociaal beleid zal het nieuwe Europa nodig hebben? Hoe gaan vaak volledig verschillende nationale sociale zekerheidsstelsels naast elkaar blijven bestaan

---

wanneer er voor de Europese burger de binnengrenzen verdwijnen? Terwijl de bedrijfswereeld zich de jongste jaren organisatorisch en structureel heeft voorbereid op de eenheidsmarkt, dreigt er op sociaal vlak een chaos. Welke soort arbeids- en industriële relaties zullen er na het wegvallen van de binnengrenzen nodig zijn? Welke nieuwe vormen van sociale dialoog? Hoe moet de overgang verlopen van de bestaande nationale systemen en tradities naar de nieuwe Europese vormen en wie heeft daar welke rol in te spelen?

- Daar waar Europa op zoek is naar de formule om twee schijnbaar tegenstrijdige processen, eenmaking van nationale staten en diversiteit van Europese volkeren, toch in goede banen te leiden, doorkruisen recente en reeds langer bestaande bevolkingsbewegingen de beheersbaarheid van eerstgenoemde processen. Enerzijds verloopt het gehele eenmakingsproces tussen de betrokken staten uiterst moeizaam en is men druk doende om uit te vinden waar nu juist de overgangen tussen nationale en Europese bevoegdheden dienen te worden gelegd. Anderzijds eisen diverse Europese volkeren, zelfbewuster dan ooit, dat hun eigen identiteit niet alleen gevrijwaard zou blijven, maar dat ze zelfs een duidelijke plaats in dat nieuwe Europese huis zouden krijgen.

Europa is bestemd om een multicultureel Europa te worden dat een vreedzaam en duurzaam samenlevingsmodel zal moeten ontwikkelen om niet alleen twaalf nationaliteiten te huisvesten; om niet alleen meer ruimte te kunnen bieden aan de diverse volkeren die binnen deze nationaliteitsgroepen te vinden zijn; om niet alleen rekening te houden met die staten die nu al met een lidmaatschapsaanvraag voor de deur staan te wachten (en op hun beurt weer andere volkeren zullen meebrengen); om niet alleen rekening te kunnen houden met die massas niet-Europese volkeren die zich nu reeds in Europa bevinden en evenzeer Europa gemaakt hebben en maken wat het vandaag is. Om nog maar te zwijgen over het probleem van de politieke vluchtelingen en de illegalen.

- Daar waar Europa in haar eigen regio wordt geconfronteerd met één van de meest hardnekkige én gruwelijke volkerenoorlogen van de jongste jaren, zien we dat Europa op het vlak van internationale autoriteit en diplomatie nog een hele weg heeft af te leggen. Europa weet blijkbaar nog geen raad met de turbulente ontwikkelingen die zich de jongste jaren in de landen in Oost Europa hebben afgespeeld. Meer zelfs, de vrij gebrekkige, ongecoördineerde en inefficiënte benadering van het Europese vluchtelingenprobleem heeft op haar beurt weer versterkend gewerkt op een reeds sluimerend aanwezig

---

probleem van xenofobie en racisme dat langzaam het omvangrijker wordend milieu van extreem-rechts aan het overstijgen is.

Dit lijstje is uiteraard verre van volledig; wat echter opvalt is dat het éénmakingsproces in haar kielzog een massa sociale problemen met zich meesleurt waarvan de ware omvang vandaag nog steeds niet te overzien valt. Deze problemen hebben de karakteristiek dat ze voor een groot deel echt Europees zijn, in de zin van niet beperkt of eigen aan een (deel van een) lidstaat.

Hoewel we in het hele éénmakingsproces diverse professionele disciplines zeer actief bezig hebben gezien (b.v. economen; juristen; politicologen; etc.) is het toch enigszins opmerkelijk te noemen dat de sociologie tot op heden zo weinig manifest heeft meegespeeld in de kennisopbouw rond dit Europese transformatieproces.

Zowel de oorzaken alsook de gevolgen van een zo, vooral in de jongste jaren zeer manifest wordende Europese integratie, hebben erg weinig aandacht gekregen in sociologische studies (1).

We stellen bovendien vast dat de sociologie als wetenschap tot voor kort ook binnen de diensten van de Europese Commissie nauwelijks enige bestaansreden had. Heeft de sociologie gefaald in het zich profileren als een volwaardige beleidsadviserende en -voorbereidende wetenschap?

Er bestaat dus een duidelijk tekort, niet alleen wat het bestaan van sociologische studies over de Europese integratie betreft, maar ook wat de ontwikkeling van een oorspronkelijke, eigen traditie met betrekking tot de studie van de Europese integratie betreft, en dit niet alleen in België maar ook internationaal (2).

In wat volgt zullen we een overzicht geven van de verschillende bijdragen. We zullen echter niet zoals gebruikelijk een samenvatting van de hoofdargumenten van de verschillende artikels presenteren. In plaats daarvan zullen we trachten te verduidelijken hoe en in welke mate de verschillende auteurs er in hun bijdrage in slagen, sociologisch relevante kennis over Europese integratie te presenteren.

---

2. OVERZICHT VAN DE BIJDAGEN IN HET LICHT VAN HUN RELEVANTIE VOOR EEN SOCIOLOGISCHE BENADERING VAN HET EUROPESE INTEGRATIEPROCES

De bijdragen die in dit themanummer worden voorgesteld zijn van zeer verschillende aard, vooral wat hun impliciete of expliciete thematisering van Europa betreft. De volgorde in dewelke we ze hieronder in het kort zullen bespreken wordt bepaald door de mate waarin ze zich met het onderwerp Europa verhouden. Het gaat hier om een spectrum dat in zekere zin ook de ontwikkeling van de Europese integratie weerspiegelt.

Een aantal ondertussen brandend actueel geworden topics betreffende het Europese integratieproces zijn hier, omwille van tijdsproblemen, niet aan bod kunnen komen. Volledigheidshalve is daarom de aanvaardingsdatum bij elk artikel in dit themanummer vermeld.

In hun bijdrage "Welvaartsuitkomsten van Sociale Zekerheidssystemen in comparatief perspectief" presenteren Deleek, De Lathouwer en Van Den Bosch een comparatief onderzoek naar de werking van sociale zekerheidssystemen. Hun doelstelling is na te gaan in hoeverre welvaartsuitkomsten in verschillende Europese regio's van andere factoren dan het niveau van de middeninzet afhankelijk zijn. Hun resultaten tonen inderdaad dat nog andere factoren een rol spelen in het tot stand komen van welvaartsuitkomsten en dat de invloed van deze factoren zowel naar landen alsook naar welvaartssectoren sterk varieert. De focus van deze studie is niet het supranationale of Europese niveau, maar het nationale of regionale niveau en beperkt zich bij het verklaren van welvaartsverschillen ook uitsluitend tot factoren op het regionale of nationale niveau. Er wordt niet nagegaan in hoeverre het supranationale of Europese niveau welvaartsuitkomsten beïnvloedt.

Desondanks is zulk sociologisch comparatief onderzoek uiterst relevant in de context van de studie van de Europese integratie, om tenminste twee redenen. Ten eerste, laat zulk comparatief onderzoek toe uitspraken van algemenere aard te formuleren. In onderhavig geval betreft het factoren die welvaartsuitkomsten beïnvloeden. De kennis van deze factoren is uitermate belangrijk in discussies over de mate, de aard, de omvang, de mogelijkheden, de voor- en nadelen enz. van een al dan niet verder uitbouwen van de Europese integratie.

Ten tweede, laat zulk comparatief onderzoek toe de mate van verschillen of overeenkomsten tussen verschillende landen en regio's te illustreren. De kennis van zulke verschillen of overeenkomsten is niet alleen belangrijk voor het beleid van de Commissie. Sociologisch uiterst relevant is het, vast te stellen in hoeverre

---

sociale structuren in de verschillende Europese landen zich al dan niet naar elkaar toe ontwikkelen.

Ultee stelt in zijn bijdrage "Het fijne verschil in een vergrote markt" de vraag in hoeverre de Europese economische éénwording ertoe leidt dat de verschillen in cultuurdeelname tussen de onder- en bovenlagen meer of juist minder op elkaar gaan lijken dan nu het geval is. De empirische basis voor de beantwoording van deze vraag ontbreekt nog en het is dus ook nog onduidelijk wat de richting en omvang van zulke veranderingen is. Toch lijkt zijn uiteenzetting, die stelt dat Europese integratie in ieder geval een invloed heeft op sociale stratificatiesystemen, uiterst plausibel. De bijdrage van Ultee heeft zoals de besproken bijdrage ook in de eerste plaats een comparatief karakter. Anders dan in de vorige bijdrage concentreert hij zich daarbij echter niet uitsluitend op nationale factoren, maar brengt hij als één van de cruciale onafhankelijke variabelen de Europese integratie in het spel.

Centraal in de studie van Ultee staat een klassiek sociologisch fenomeen, namelijk sociale stratificatie en nationale cultuur. Deze worden nu niet meer zoals in vroegere studies uitsluitend verklaard vanuit 'nationale' variabelen, maar er worden Europese factoren en dimensies als mogelijke verklarende elementen ingebracht. Enerzijds is er de groeiende interdependentie en uitwisseling van informatie tussen de verschillende landen en anderzijds is er het ontstaan van een eigen en relatief onafhankelijk Europees beleidsniveau, van een Europese elite, of zelfs het ontstaan van een hegemonie van één land over de andere landen. De bijdrage van Ultee kan dus als een overtuigend argument worden gezien voor de noodzaak voortaan in sociologisch onderzoek - ook als het gaat om de studie van nationale fenomenen - vaker 'Europese' factoren in de analyse te betrekken. Het versterkt invoeren van Europese en andere internationale variabelen in de studie van sociologische fenomenen is zeker methodologisch en ook theoretisch een grote uitdaging voor de komende jaren.

De bijdrage van Wassenberg, "Industriebeleid in Europa : Van pacificatiepolitiek naar industriële guerilla", gaat wederom een stap verder in het toeschrijven van de significantie van Europa en van een Europese dimensie. Terwijl in de vorige bijdrage centraal staat dat de positie van actoren op hun nationale stratificatieschaal in mindere of meerdere mate wordt beïnvloed door Europese structuren, krijgen deze Europese structuren in de bijdrage van Wassenberg de status van een relatief onafhankelijk handelingsveld bestaande uit concrete actoren. De belangrijkheid, de werking, de functies en de inhoud van zo een Europees beleidsterrein illustreert Wassenberg voor wat hijzelf het "Europese indus-

triepolitieke spel" noemt. Ook hier willen we geen samenvatting geven van de vele inzichten die Wassenberg aandraagt om dat spel beter te begrijpen. In plaats daarvan willen we ook hier kort de relevantie van zijn bijdrage voor een sociologie van Europese integratie weergeven. Zo gezien is de bijdrage van Wassenberg vooral in twee opzichten interessant.

Ten eerste, gaat het om de 'ontdekking' door de onderzoeker van een nieuw sociaal systeem, waarvan de bestudering om verschillende redenen belangrijk is. Het wordt steeds duidelijker dat het proces van Europese integratie een zeer selectief proces is. D.w.z. dat sommige actoren de weg naar Europa makkelijker vinden dan anderen en dat netwerkvorming op Europees niveau tussen bepaalde actoren makkelijker ontstaat dan tussen andere. Het Europese beleidsniveau is dus niet zomaar een spiegel van nationale beleidsterreinen in het groot. Het is gekarakteriseerd door eigenschappen en werkingsvoorwaarden waardoor het zich in belangrijke mate onderscheidt van de tot dusver dominante nationale besluitvormingscentra. De politieke sturingsprocessen en het legitimiteitsproces hebben op dat niveau een andersoortige juridische en politieke basis. Industriebelief op nationaal niveau is heel vaak het resultaat van onderhandelingen tussen specifieke overheidsadministraties, werknemers- en werkgeversverenigingen. Op Europees niveau resulteert industriebelief meestal echter uit coalities tussen veel minder formeel georganiseerde groepen van industriëlen en (bepaalde) ambtenaren bij de Commissie, meestal in afwezigheid van werknemersvertegenwoordigers. Het doorzichtig maken van zulke (nieuwe) handelingsystemen alsook het verklaren van het ontstaan en de werking van zulke systemen, is uiteraard sociologisch zeer relevant.

Ten tweede, is Wassenberg's bijdrage een goed voorbeeld hoe de sociologie tot de studie van de Europese integratie kan bijdragen. Europese integratie is tot nog toe vooral het studie-object van juristen, economen en politicologen die weliswaar belangrijke bijdragen leveren maar toch ook belangrijke dimensies buiten beschouwing laten. Waarom de sociologie complementair aan bovengenoemde disciplines, verrassende en verhelderende inzichten kan leveren kunnen we illustreren met enkele voorbeelden uit het artikel van Wassenberg. Hij besteedt aandacht aan : de concrete ambities en manoeuvres van de betrokkenen in het industriebeleid in tegenstelling tot een uitsluitende analyse van de 'officiële versie' van het beleid; het reconstrueren van de Europese dimensie vanuit een actorenperspectief en niet vanuit vooropgestelde categorieën zoals dat in (politicologische) integratietheorieën zo vaak het geval is; aansluitend daaraan, het ontwikkelen van sociologische categorieën (b.v. de these van de wederkerige conditionering van coalities en allianties) als opening om een aantal eigenaardigheden van het Europees industriebeleid te verklaren; alsook het gebruik

maken van methoden en theorieën die in andere sociologische studies reeds nuttige analyse-instrumenten zijn gebleken, zoals de netwerkbenadering. Ons baserend op de bijdrage van Wassenberg, kunnen we stellen dat de studie van de Europese integratie dankzij de sociologie tot een meer werkelijkheidstrouwe weergave van wat we onder de sociale, politieke en economische integratie van de Europese Gemeenschap moeten verstaan, zou kunnen leiden.

Terwijl de bijdrage van Wassenberg verklaart hoe (nationale) actoren in bepaalde omstandigheden hun spel op een nieuw (Europees) terrein spelen, presenteert Rieger een politiek veld dat reeds in hoge mate internationaal geïnstitutionaliseerd is, namelijk het landbouwbeleid van de Europese Gemeenschap. Naast de traditionele, nationale politieke arena's is er een nieuw niveau van politieke probleemdefiniëring en besluitvorming ontstaan, die eerstgenoemde gedeeltelijk overkoepelt. Ook hier geldt, zoals bij het industriebeleid voordien, dat de werkingsvoorwaarden op het Europees niveau zich in belangrijke mate van deze op het nationaal niveau onderscheiden. Landbouwbeleid is in vergelijking met industriebeleid veel sterker geïnstitutionaliseerd op Europees niveau en heeft bovendien een radicale en directe invloed op de sociale kansen van een bepaalde bevolkingsgroep, namelijk de landbouwers. Daarom geldt hier des te meer dat het belangrijk is vanuit een sociologisch perspectief te beschrijven en te begrijpen hoe beleid in een dergelijke transnationale orde tot stand komt. Dat is dan ook de doelstelling van Rieger in zijn bijdrage "Naar een Europees Landbouwbeleid - Opmerkingen bij de institutionalisering van een transnationale politieke orde".

Rieger's bijdrage is origineel om twee redenen: ten eerste is hij één van de weinige sociologen die landbouw nog als studie-object hebben en zich niet uitsluitend op het paradigma van de industriemaatschappij oriënteert.

Ten tweede is ook zijn bijdrage zeer overtuigend wat het aantonen van de relevantie van een sociologische benadering in de studie van Europese integratie betreft. In een soort van Weberiaanse traditie verbindt hij de studie van de institutionalisering van het landbouwbeleid met de studie van levensomstandigheden en sociale kansen van de landbouwers. Dit is niet alleen goede sociologische traditie en praktijk, maar blijkt bovendien in Rieger's analyse de sleutel te zijn voor het begrijpen van de ontwikkeling, conflicten, impasses, crises, etc. in de landbouwsector. Hij argumenteert dat, om de landbouwsector te kunnen begrijpen en verklaren, organisaties en instituties systematisch moeten worden verbonden met de ontwikkeling van de sociale kansen van de landbouwers. Dit geldt evenzeer voor de gehanteerde rationaliteit voor probleemdefiniëring en besluitvorming. Zo gezien is het interessant, en in zekere

zin paradoxaal, dat Rieger in zijn studie tot de conclusie komt, dat juist het ontbreken van een dergelijke verbinding tussen institutionalisering en sociale kansen in de praktijk van het Europees landbouwbeleid de oorzaak van vele problemen is. Rieger's bijdrage is een opmerkelijk voorbeeld voor de meerwaarde aan inzichten die kan worden verkregen door de toepassing van gevestigde staatssociologische alsook sociaal-politieke concepten in de bestudering van transnationale ordes.

In tegenstelling tot de actor-gecentreerde benadering van Wassenberg en de institutionele benadering van Rieger komt in de derde beleidsstudie van Huysse, Petré en Parmentier een rechtssociologische benadering aan bod. Dit illustreert niet alleen dat zeer veel verschillende Europese beleidsterreinen onderwerp van een sociologische analyse kunnen zijn, maar ook dat de sociologie voor de bestudering van transnationale ordes verschillende benaderingswijzen heeft aan te bieden. In hun bijdrage "Consumentenbeleid : een witte vlek op de EG-kaart" bespreken en verklaren Huysse, Petré en Parmentier de ontwikkeling van de consumentenbescherming op Europees vlak. De methode van regelgeving wordt als belangrijkste determinant voor de stagnatie of vooruitgang van zo een dergelijke ontwikkeling genoemd.

Ook hier zijn enkele typisch sociologische uitgangspunten vermeldenswaard. We denken aan : de aandacht voor de werkelijke geest van het beleid in tegenstelling tot een uitsluitende analyse van de 'officiële versie' van het beleid; de reconstructie van het al dan niet ontstaan van een beleid aan de hand van een veelheid aan organisatorische, sociale, institutionele, ideologische, juridische, cognitieve etc. factoren in plaats van concentratie op één van die dimensies; het gebruik maken en versterken van concepten die in andere sociologische studies reeds nuttige analyse-instrumenten bleken ('quasi-wetgeving', 'soft-law' en 'paralegale normen' voor vormen van regelgeving of 'neo-corporatisme' als overlegmodel). Bovendien kan ook worden gesteld dat deze studie een goed voorbeeld is hoe de bestudering van een Europees beleidsveld tot conceptualiseringen en theorievorming kan leiden, die op haar beurt weer de analyse van nationale beleidsstudies ten goede kan komen. Misschien zijn de vormen van regelgevingen die hier op het Europees niveau werden geïdentificeerd ook veel belangrijker op nationale niveaus als algemeen in de literatuur wordt aangenomen ?

Deze sociologische bijdrage gaat echter nog een stuk verder in het problematiseren van het fenomeen Europese integratie. Behalve dat we hier te maken hebben met een sociologische analyse van een case-study, namelijk de stagnatie of vooruitgang van het Europees consumentenbeleid, kan het artikel tegelijker-

tijd als een bijdrage worden gelezen over het ontstaan en de ontwikkeling van Europese integratie in het algemeen.

In de laatste 30 jaar hebben de politieke wetenschappen, rechten en economie verschillende theorieën geformuleerd die getracht hebben te verklaren waarom verschillende landen op specifieke gebieden of in het algemeen samenwerken danwel integreren. Niettegenstaande integratie en collectief handelen een sociologisch onderwerp par excellence is, zijn sociologen in deze discussie bijna volkomen afwezig. De bijdrage van Huyse, Petré en Parmentier is één van de weinige uitzonderingen. Niettegenstaande de analyse van de dynamiek van het Europese integratieproces als geheel niet de onmiddellijke doelstelling van hun bijdrage is, laat hun analyse van het consumentenbeleid toe, meer algemene bevindingen te formuleren. Dit bewijst dat sociologische analyses ook ter beantwoording van die vraag een originele bijdrage kunnen leveren.

Een paradoxale integratiedynamiek wordt hier blootgelegd. Als we hun resultaten juist interpreteren blijkt uit de studie dat juist het betrekkelijk open, zwakke, heterogene en politieke onvolledige systeem van de EG - wat de doelmatige selectie van begunstigden (b.v. consumenten) en het maken van normatieve of politieke keuzes betreft - een voortschrijdend ontwikkelen van beleid en integratie op zulke gebieden als consumentenpolitiek mogelijk maakt. Elke poging tot het formuleren of institutionaliseren van duidelijke selectiecriteria en duidelijke besluitvormingscriteria binnen de EG zou, zoals de analyse van het consumentenbeleid laat vermoeden, het integratieproces tot een totale stilstand brengen. Zo gezien wordt duidelijk dat de vorm van integratie die ontstaat, een onvolledige en selectieve integratie is; een integratie van de "best georganiseerde belanghebbenden". Dit omdat alleen diegenen die in staat zijn concreet beleid in te vullen of uit te voeren, deelnemers in het integratieproces zijn.

Deze these waarvan ook elementen in de bijdrage van Rieger en Wassenberg te erkennen zijn en welke in zekere zin het kernelement van de volgende te bespreken bijdrage is, beperkt zich dus geenszins tot het geval van het consumentenbeleid (zie ook voor het sociaal beleid van de EG, Kenis 1992 : 736) (3). Haar impliciete aanwezigheid in de verschillende sociologische bijdragen over EG-beleid laat ons vermoeden dat hier een potentieel gegeven is voor een sociologische theorie over Europese integratie.

De laatste bijdrage "De Europese Gemeenschap in de jaren '90 : systeemontwikkeling en staatsvorming door overheidsbeleid" van Tömmel behandelt de vraag naar de aard en het karakter van het Europees integratieproces als geheel en het toekomstperspectief van de EG. In haar artikel staat dus de vraag die in de bespreking van het vorige artikel van Huyse, Petré en Parmentier reeds werd

aangestipt, centraal. Zoals reeds vermeld hebben sociologen zich met deze vraag nog niet ten gronde beziggehouden en eerlijkheidshalve moeten we vermelden dat ook Tömmel een politicologische achtergrond heeft. Haar bijdrage werd hier toch opgenomen, niet alleen omdat haar benadering sterk van de 'klassieke' politicologische integratietheorieën afwijkt, maar vooral omdat haar benadering uitermate sociologisch georiënteerd is. Deze 'klassieke' theorieën zijn zelden meer dan reflecties van historische ontwikkelingen, zijn normatief gekleurd en pragmatisch van aard (d.w.z. zijn een afspiegeling van de Europese integratie in de fase van stagnatie) of concentreren zich enkel op deelaspecten van het integratieproces (specifieke functies, beleidsterreinen of integratiestap-pen). Als antwoord op deze tekortkomingen in de ontwikkeling van een alomvattende theorie over bovennationale integratie, tracht Tömmels bijdrage op basis van sociologisch onderzoek een meer werkelijkheidsgetrouwe theorie te ontwikkelen. Haar onderzoek beperkt zich niet alleen tot een beschrijving van het officiële beleid, maar analyseert het integratieproces op een wijze die de graad van complexiteit van de sociale werkelijkheid eer aandoet. Ter illustratie enkele voorbeelden van elementen van zo een raamwerk : Europees en nationaal beleid ontwikkelen zich gedeeltelijk naast elkaar; ook Lidstaten en niet alleen de EG ondergaan transformaties in het integratieproces; de Gemeenschap wordt als een systeem met een eigen karakter erkend; aandacht voor informele samenwerkings- en vervlechtingrelaties; de institutionele orde van de Gemeenschap als verklaring voor de vergevorderde beleidsvoering op EG-niveau, etc. We willen hier niet voorlopen op de presentatie van de integratietheorie die uit zulk een benaderingswijze werd geformuleerd, maar willen hier wel stellen dat ook uit deze bijdrage blijkt dat een sociologische benaderingswijze veel te bieden heeft voor de analyse van de dynamiek van het Europese integratieproces als geheel.

3. CONCLUSIE

In dit inleidend stuk hebben wij getracht een aantal aspecten met elkaar te verbinden. Ten eerste, door een overzicht van de jongste ontwikkelingen in de Europese sociale en politieke ontwikkelingen te geven en een overzicht van de verschillende bijdragen voor dit Themanummer te geven, hopen we de lezer ervan te hebben overtuigd dat Europese integratie ook voor sociologen een belangrijk studie-object is. Het Europese niveau blijkt zich dus meer en meer als maatschappelijk relevant sociaal systeem te ontwikkelen, dat meer en meer de handelingsalternatieven van grote bevolkingsgroepen beïnvloedt. Bovendien

hopen we dat het in die context ook duidelijk wordt, dat hier een studie-object voor het grijpen ligt dat toelaat bestaande sociologische concepten en theorieën te testen en nieuwe te ontwikkelen.

Ten tweede hebben we verschillende bijdragen besproken in het licht van hun specifiek sociologische bijdrage tot een beter begrijpen van wat Europese integratie is. Het is gebleken dat vooral werkelijkheidsgetrouwe analyses, empirisch onderzoek en bestaande concepten, de elementen blijken te zijn die de sociologie als bijdrage kan leveren.

Ten derde hopen we dat het Tijdschrift op deze wijze een beeld geeft van sociologische studies die het onderwerp Europese integratie behandelen. We hadden oorspronkelijk een meer gediversifieerde verzameling van bijdragen over onder andere de Europese sociale ruimte; multicultureel Europa; opinies ten aanzien van een Europees veiligheidsbeleid en sociaal-wetenschappelijk onderzoek en de EG bij elkaar gebracht. Om diverse redenen werden deze bijdragen uiteindelijk niet opgenomen.

We zijn ons bewust van de moeilijkheid en intensiteit, werkelijkheidsgetrouw empirisch onderzoek op Europees niveau uit te voeren.

Toch mag dit geen alibi zijn voor de sociologie om de grote wetenschappelijke afwezigte te zijn? We hopen daarom dat de volgende bijdragen stimulerend op de lezer kunnen werken.

VOETNOTEN

- * Met dank aan Y. Bemelmans, M. Elchardus, M. Klingenstijn, M. Schoufs, de redactie van het Tijdschrift voor Sociologie en last but not least M. Leys voor ondersteuningshulp bij het tot stand komen van dit themanummer.
- (1) Als we de jaargangen 1980-1991 van het Tijdschrift voor Sociologie doornemen, dan is er slechts één artikel dat onderzoek op EG-niveau betreft en twee artikelen die onderzoek in een aantal Europese landen als object hebben. Op een totaal van 194 bijdragen is er in feite geen enkel artikel dat op een of andere manier de Europese integratie thematiseert.
  - (2) Ook het eminente *Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie* had Sociologie en Europese integratie (gastredacteur M.R. Lepsius) als onderwerp voor haar Themanummer 1992 gepland. Het blijkt nu dat dit, bij gebrek aan voldoende bijdragen, niet tot stand kan komen.
  - (3) Patrick Kenis (1991) 'Social Europe in the 1990s - Beyond an adjunct to achieving a common Market?', *Futures*, 23(7) : 724-738.